

EMBODIMENT OF THE SACRED AND HEROIC MYTHOLOGY IN ROMANIANS UNDER MICHAEL THE BRAVE BY NICOLAE BĂLCESCU

Mircea Breaz

Assoc. Prof., PhD, "Babeş-Bolyai" University of Cluj-Napoca

Abstract. Embodiment of the Sacred and Heroic Mythology in Romanians under Michael the Brave by Nicolae Bălcescu. For Nicolae Bălcescu, the history embodies the sacred in the image of the Prince Michael the Brave, in both his hypostases as a southern-eastern 16th century human model and as the most representative character of the sacred histories that identify being and becoming, the historical duration of the time and the eternity. The work aims at the way in which it is projected over the ruler's messianic figure the mythical light of the creators of freedom, from the triple perspective given by the romantic historicity, philosophical idealism and messianic mysticism. Accordingly, the analysis of this literary masterpiece underlines the transcendental determination of Michael the Brave's epic. Its narrative takes place in a sacred space and its heroic-mythical perspective it is applied to the significant action, meaning that human action that embodies the divine law as transcendent principle.

Keywords: the embodiment of the sacred, heroic mythology, romantic historicity, philosophical idealism, messianic mysticism.

În dezvoltarea culturii naționale, opera lui Nicolae Bălcescu se înscrie în perioada romantismului pașoptist, care se situează în descendența umanismului civic al cronicarilor și a iluminismului patriotic al Școlii Ardelene. Trăsătura dominantă a romantismului pașoptist a fost emanciparea limbajului intelectual și asimilarea culturii occidentale, elogiul progresului european îndemnând frecvent la mobilizarea conștiințelor. Într-o perioadă în care, după Nicolae Iorga, nu numai „occidentalismul”, ci însuși „europocentrismul” erau repuse în discuție, în favoarea unei viziuni mai nuanțate a aportului fiecărei civilizații și culturii, oricât de „regionale”, la progresul umanității, se afirmă atât la noi, cât și în alte școli sud-est europene, rămase până atunci în conul de umbră al istoriografiei literare universale, ipoteza unei prelungiri în timp și spațiu a destinului și a operei umanismului cronicarilor, în translația de la medieval la modern pe care o realizează, în cultura românească, viața și opera lui Nicolae Bălcescu.

Acest proces, și anume mutația fundamentală de la medieval la modern în literatura noastră, este alimentat de ideea de rezistență a energiilor și a disponibilităților mitice sud-estice ce-și găsesc aici, la nord de Dunăre, un centru de iradiere creatoare. Idealul politic comun, concretizat în lupta antiotomană, rolul ideologiei ortodoxe și, legat de ea, dualismul sacru/ profan al artei încheagă conceptul de „balcanitate tragică”, caracterizată de optica lucidă și mobilizatoare a patriotului predestinat sacrificiului. Din perspectiva unor evidente similarități tipologice, Mihai Viteazul, dar și Dimitrie Cantemir sau Constantin Brâncoveanu, dobândesc valoare de modele exemplare, într-o lume profană aflată în faza hotărâtoare a regăsirii de sine, în toate operele de vârf ale perimetrului național, după cum observa Nicolae Bălcescu chiar în *Introducerea* capodoperei sale, *Românii sub Mihai-Voievod Viteazul*: „Orice nație dar, precum orice individ, are o misie a împlini în omenire, adecă a concurge, după natura și geniul său propriu, la triumful științei asupra naturei, la perfecționarea

înțelegerii și a sentimentului omenesc potrivit legii divine și eterne care guvernează ursitele omenirii și ale lumii.”¹

Tocmai investigarea aspectelor mitice ale acestei ipoteze a extensiei valorilor istoriografiei umaniste, pe coordonatele „istoriei încorporate” și ale „impersonalismului” din *Românii sub Mihai-Voievod Viteazul*, constituie principala intenție a acestui demers interpretativ, pe urmele cercetărilor deschise în acest sens de Ioana Em. Petrescu (1981) și continuate, mai ales, de către Nicolae Manolescu (1990, 2008).

Remarcând lumina fabuloasă în care se scaldă multe scene din *Românii sub Mihai-Voievod Viteazul*, precum și „providențialismul” de tip romantic al operei, Nicolae Manolescu evocă, pe urmele Ioanei Em. Petrescu, opinia tentantă potrivit căreia ar exista, de fapt, două perspective complementare în carte: una „eroică și mitică”, avându-l în centru pe predestinatul Mihai, cel pedepsit finalmente pentru „vina” de a nu-i fi eliberat pe iobagii ardeleni și de a-și fi trădat astfel „misia”; alta „ironică și profană”, din care destinul, vina ori pedeapsa se exclud, și al cărei protagonist ar fi celălalt Bathori, Sigismund”.² Totodată, acesta observă că deosebirea fundamentală dintre Bălcescu și predecesorii săi, istoricii Școlii Ardelene, tot Ioana Em. Petrescu³ a arătat-o: „Dacă pentru cronicarul medieval istoria poate doar să reflecte sacrul în figura principelui – „unsul lui D-zeu” –, pentru istoricul romantic istoria încorporează sacrul, ea fiind starea de explicație a divinității, față de care misia sau vocația originară înseamnă divinitatea în starea de implicație”.⁴

Nicolae Manolescu validează însă numai prima perspectivă: „Din păcate, numai prima dintre aceste perspective este incontestabilă. Un Bălcescu sensibil la profan și ironic nu poate fi descoperit în text. Ca scriitor, el ni se înfățișează exclusiv în registrul grav, solemn și profetic. Ca istoric, este un romantic pur sânge, întreșând realitatea obiectivă cu legenda, compulsând de-a valma izvoare serioase cu simple relatări fără importanță, și mai ales urmând prea îndeaproape cronicile vremii, încât nu putem ști ce-i aparține cu adevărat, uneori în momente cheie ale narațiunii, cum ar fi uciderea lui Andrei Bathori.”⁵

Cum spiritul impersonal și individualitatea nației „se încorporează” deopotrivă în figura mesianică a lui Mihai Viteazul, cum Bălcescu însuși proiectează asupra-i lumina mitică a „creatorilor de libertate” din istoriile sacre care identifică ființa și devenirea, eternitatea și timpul, „istoricul și eroul se întâlnesc în acest punct de convergență a ideii cu fapta (identitatea pe care critica românească a stabilit-o între Bălcescu și eroul său este, de aceea, pe deplin întemeiată).”⁶ Observația privitoare la paralelismul dintre destinul lui Bălcescu, pe de o parte, și soarta lui Mihai Viteazul, pe de altă parte, se regăsește și la Șerban Cioculescu, după care marile pasiuni revoluționare ale lui Bălcescu își găsesc strânse corespondențe cu dominantele figurii lui Mihai, care a devenit, în contextul operei, exponentul eminent al acelor pasiuni istorice ardente, cu excepția celei democratice. Un loc moral de intersecție a celor două destine aparținând atât vieții oamenilor de seamă, din durata istorică, cât și vieții creației artistice, din durata existenței spirituale, este identificat în frumusețea morală a celor doi, „în care pasiunea nobilă pentru ridicarea și unitatea neamului se sfințește prin abstragerea până la jertfă de la tot ce face prețul vieții. Ardere la focul pasiunilor înalte, viața sa e parcă mai expresivă decât opera, prin exemplaritatea conștiinței etice și bogăția viații interioare, care e cea mai plăcută descoperire a cititorului.”⁷

¹ Bălcescu, 1970: 13.

² Manolescu, 1990: 260.

³ Petrescu, 1981: 94-101.

⁴ Petrescu, 1981: 96.

⁵ Manolescu, 1990: 260.

⁶ Petrescu, 1981: 97.

⁷ Cioculescu, 1977: 8.

Considerente similare vom putea recunoaște și la Paul Cornea (1979), după care cea mai însemnată lucrare a lui Nicolae Bălcescu „atribuie dimensiunea unui ideal sacru ideii de unitate a tuturor românilor și de independență națională” și pentru care măreția vizionară și integritatea de caracter se oglindesc deopotrivă în spiritul domnitorului Mihai Viteazul și în acela al revoluționarului Nicolae Bălcescu: „Dar grandoarea figurii sale nu rezidă numai în excepționala clarviziune a spiritului, ci și în substanța incoruptibilă a caracterului, în puritatea de cristal a sufletului, care a exercitat un imens ascendent asupra contemporanilor.”⁸

Arhetipurile mitice structurează situațiile și acțiunile fundamentale care pun în relație ființa umană activă cu lumea – prin situații și evenimente. Relația activă ființă – lume primește dimensiunile și consistența unor nuclee epico-mitice fundamentale: „întemeierea”, „drumul”, „purificarea”, „continuitatea”, „ascensiunea”, „căderea” sau „redempțiunea” vizează hotare ale conștiinței dincolo de care cuvintele nu mai au putere, cu toate că înțelesul există. De aceea, prima apariție în carte a lui Mihai e o „mitică înfrângere a morții”, de aceea, ulterior, grație invulnerabilității, e comparat cu „semizeii lui Homer”, Bălcescu făcând din Mihai „figura cea mai impersonală a cărții – o existență în care individualul se estompează, tinzând spre simbol” (Petrescu, 1981: 98), respectiv un simbol-expresie al atemporalității mitului: evocarea Ardealului pare amintirea unui mit edenic originar înrudit cu istorismul romantic, idealismul filozofic și misticismul mesianic din care s-a împărtășit Nicolae Bălcescu, tot așa cum, de pildă, mitul „Bizanțului după Bizanț” încheagă în imaginea lui Mihai Viteazul un model uman sud-est european în secolul al XVI-lea: un chip desăvârșit de cavaler, un model de umanitate. Prin urmare, promisiunile edenice ale principelui vizionar, exercitând o irezistibilă fascinație asupra tuturor, sunt reverii mitice ale unui El Dorado modern: „Mai adăstați puțin, ostași, și vă voi duce într-o țară unde se găsește cu îmbelșugare mătase, aur, diamante și tot felul de bogății.”⁹

Sinteză a mesianismului național, figura lui Mihai Viteazul dă impresia unei expresii mitice radicale a „panromânismului” la Bălcescu, în sensul unei sinteze mitologice de factură antropogonică și etnogonică, având ca rațiune dominantă mitul Marii Uniri, care nu implică însă nici pe departe același caracter expansionist și chiar agresiv din alte cercuri de cultură, cum ar fi, de pildă, mitul arianismului germanic, ci, dimpotrivă, cuprinde sensul civilizator al unei replici de recuperare a patriei originare, gest simbolic al oricărui erou întemeietor. Acest prestigiu mitic al începuturilor reîncarnează în Mihai Viteazul mitul *Marelui Om*, de gintă latină: „În zorii lumii moderne, notează Mircea Eliade¹⁰, originea se bucura de un prestigiu aproape magic. A avea o origine bine stabilită însemna, de fapt, a te prevala de o tradiție nobilă de cugetare și creație. „Suntem urmașii Romei!” repetau cu mândrie intelectualii români din veacul al XVIII-lea și al XIX-lea. Conștiința descendenței latine era însoțită la ei de un fel de participare mistică la măreția Romei. Nu altfel apare imaginea lui Mihai Viteazul la sfârșitul capitoului al XXVI-lea, într-un tablou desprins din *Cronica lui Bisselius* și realizat în spiritul mitologiilor creștine: „Românul, prin numele său, deșteptă în inimele muritorilor numele și memoria arhanghelului Mihail, ducelui oștilor cerești, care trântise și alungase cândva din ceruri pre bălaurul, luceafărul diavolilor, împreună cu toți demonii, soții rebeliunii lui. Pentru aceea, în mintea popoarelor creștine se formă cu încetul părerea că, cu prea puțină schimbare de cuvinte s-ar putea aplica foarte bine la Mihai-Vodă vechea cântare de biruință a bisericeii, și mai ales cea parte în care preoții și sacrul cor cântau: Lăudați și preamăriți pre toți ostașii în genere, iară mai presus de toți pre Mihai, ducele oastei învingătoare.”

De altfel, după modelul lui Petru Maior, din *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*, Nicolae Bălcescu își va începe istoria domniei lui Mihai Viteazul sub semnul acelei

⁸ Cornea, 1979: 52.

⁹ Bălcescu, 1970: 359.

¹⁰ Eliade, 1978: 171.

demnități superioare, conferită de conștiința latinității neamului și de venerația unei tradiții eroice și a unor personalități ilustre, care legitimează dreptul la independență și dezideratul unității naționale: „Deschid sfânta carte unde se află înscrisă gloria României, ca să pun înaintea ochilor fiilor ei câteva pagini din viața eroică a părinților lor. Voi arăta acele lupte urieșe...” Iar în alt loc (*Mersul revoluției în istoria românilor*, 1850), în descendența opticii „creșterii și descreșterii” din istoriografia umanistă, istoricul pașoptist Nicolae Bălcescu promovează mentalitatea romantică a „creșterii în evoluție”, culminând cu emanciparea conștiinței românești și realizarea unității de neam: „sau, după cum o formulăm noi: întregirea românului, vecinul, serful veacului de mijloc, în drepturile sale de om, de cetățean și de națiune” (*Mersul revoluției în istoria românilor*, în *Gândirea românească*, 1850: 314).

Nu numai istoricul, ci și literatul romantic caută în existența lui Mihai Viteazul „semne” mitice, reminiscențe mitice, hieroglifice sacre ale unor semnificații care scapă înșiruirii cronologice profane și care modelează inconștient evenimentele, în conformitate cu o viziune mitică subiacentă, între istorie și legendă. Configurarea unei asemenea viziuni este susținută de prezența oraculară a unor animale sacre, respectiv vulturul valah sau bourul totemic în Moldova, de sugestia unui anumit fel de ubicuitate cu care pare înzestrat infailibilul principe creștin, „ca totdeauna, liniștit și trufaș în primejdie”, de observarea unor semne cerești, ca acela din capitolul al XXV-lea, sau de interpretarea visul premonitoriu de la sfârșitul capitolului al XVIII-lea, din cartea a cincea și ultima a lucrării: „În noaptea înaintea zilei în care era să iasă din Alba-Iulia, el văzu în vis o mare și groaznică furtună, care să rădică despre Torda, se opri și se sparse tunând groaznic dasupra Albei; pe urmă trăsnetul îl izbi pe el însuși. (...) Urma ne va arăta că acest vis fu, vai! cu prisos profetic”.

Termenul grecesc de *hybris* pune în evidență și motivează structura tragică a universului medieval românesc din opera lui Nicolae Bălcescu unde, ca și la Miron Costin (sau la cronicarii munteni), căderea domnitorului e explicată printr-un implacabil mecanism care pedepsește *hybrisul*, în jocul crud al lumii amăgitoare. Mihai (altfel, erou exemplar, „ca un leu în fruntea războiului”) este pentru Miron Costin, de exemplu, o dată în plus victima norocului înșelător, pentru că, atins de *hybris*, săvârșește eroarea tragică de a depăși înțeleapta măsură, pierzându-și rolul de factor de traducere în conștiință a legii istorice obiective și siguranța conștiinței de erou predestinat, cum se întâmplă spre finalul cărții, în capitolul al XXVIII-lea: „Așea Mihai vodă, vrîndu să dobîndească Ardealul, au pierdut și Țara Muntenescă.”; „Noi, care robiserăm pe frații noștri țărani din Țara Românească și păstrarăm în robia ungarilor pe cei din Ardeal, mai meritam noi oare atunci mărimea și fericirea ?”¹¹

Opera lui Nicolae Bălcescu se naște așadar la interferența unei ideologii politice postulând valoarea legii (cristalizarea ideologică a poșoptismului) cu o viziune fascinată de mitul eroic al lui Mihai Viteazul, neclintit în fața „prilejurilor vremii”, opunând timpului și amăgirilor sorții statornicia cugetului care-și asumă lucid dimensiunea tragică a existenței și prerogativele actului întemeietor. Considerându-l pe Nicolae Bălcescu „spiritul cel mai capabil de sublim dintr-o generație care n-a dus lipsă de spirite patetice și nobile”, în descendența lui Nicolae Iorga („o predică, o lucrare de propagandă, o armă de luptă, un argument pentru puțința unor nouă lupte naționale”)¹², Șerban Cioculescu („Nimeni la noi, înainte de Hașdeu, n-a folosit atâtea izvoare și în atâtea limbi”)¹³ sau George Călinescu („Omul e mai spectaculos decât opera”)¹⁴, Nicolae Manolescu recunoștea același statut exemplar al operei, din perspectiva retoricii pașoptiste: „Ea se bazează mai mult pe

¹¹ Antonescu, 1978: 67.

¹² Iorga, 1983: 131.

¹³ Cioculescu, 1977: 7.

¹⁴ Călinescu, 1982: 184.

sentimente decât pe idei (...). Nu atât prezentarea domniei lui Mihai trebuie considerat a fi fost scopul lui, cât (...) folosirea ei ca *model pentru contemporani*” (s.n.).¹⁵

Într-un articol din *Timpul (Bălcescu și urmașii lui, 24 noiembrie 1877, s.n.)*, Mihai Eminescu sintetiza, într-o suită de observații pătrunzătoare, valorile perene ale acestei opere – valoarea ei istorică, valoarea ei literară, valoarea limbii și a stilului ei – din aceeași perspectivă a exemplarității romantice: „Se știe neobositul zel cu care acest bărbat plin de inimă și înzestrat de natură c-o minte pătrunzătoare și c-o fantezie energică a lucrat la *Istoria lui Mihai-vodă*. Din sute de cărți și documente el a cules c-o adevărată avariție pentru gloria nației românești toate colorile din relații și notițe, cu cari apoi a zugrăvit acea icoană măreață din care figura voievodului românesc iese din prosceniu, vitejească și mândră și vrednică de a se coborî din strălucita viță a Basarabilor. Limba lui Bălcescu este totodată culmea la care a ajuns românimea îndeobște de la 1560 începând și până astăzi, o limbă precum au scris-o Alecsandri, Const. Negruzzi, Donici și care astăzi e aproape uitată (...). O neobicinuită căldură sufletească, răspândită asupra scrierii întregi, topește nenumăratele nuanțe într-un singur întreg și asemenea scriitorilor din vechime, el îi vede pe eroii săi aievea și-i aude vorbind după cum le dictează caracterul și-i ajunge mintea, încât toată descrierea personajelor și întâmplărilor e dramatică, fără ca autorul să-și fi îngăduit a întrebuița undeva izvodiri proprii ca poezii (...). *Facă-se această scriere evanghelia neamului, fie libertatea adevărată idealul nostru*”. Figură care „încorporează” sacral în registrul impersonal, deci, grav, solemn și profetic, în *Români sub Mihai-Voievod Viteazul*, epopeea lui Mihai e determinată transcendent, desfășurându-se într-un spațiu sacru dintr-o perspectivă mitico-eroică aplicată acțiunii semnificative, adică acelei acțiuni umane care încorporează și traduce în faptă un principiu transcendent (legea divină sau „*misia*”) – constituindu-se astfel în destin și desemnând, în opinia comentatorilor, punctul în care umanitatea se întâlnește cu divinul și participă la divin.

Din această perspectivă, Georgeta Antonescu¹⁶, va relua unele considerații critice anterioare, analizând figura domnitorului dintr-o dublă perspectivă, mitologică și istorică.

În durata istorică, Mihai Viteazul este atât o întrupare a legii istorice a neamului și a năzuinței sale de libertate și unitate națională, o încorporare a conștiinței identitare a maselor, cât și victima unei erori tragice care a ajuns chiar să-i poarte numele: „legătura lui Mihai”, respectiv legarea țaranului de glie, prin nesocotirea dorinței de libertate a iobagilor transilvăneni. În durata mitologiei eroice, în schimb, câtă vreme pare emblema unei „misii” de extracție transcendentă, principiile ilustrează condiția eroului legendar, predestinat unei soarte supraumane, invincibil și invulnerabil chiar în fața morții, câtă vreme nu și-a împlinit menirea, asemenea eroilor intrați în mitologia greacă: „Atâta timp cât acțiunile sale materializează această «misie» specifică (lupta pentru libertate, apărarea popoarelor apusene de pericolul invaziei turcești, dându-le astfel răgazul necesar creației culturale) și sunt călăuzite de năzuința, devenită prin el conștientă și tradusă în act, a unității tuturor românilor, Mihai e, asemenea «semizeilor cântați de nemuritorul Omer», invulnerabil și invincibil. Prea puțin om și mai mult efigie, el e lipsit de un destin individual și, în ciuda câtorva amănunte comunicate totuși de istorie, pare a nu avea nici strămoși, nici familie, nici viață privată.”¹⁷

Capodopera literară a lui Nicolae Bălcescu e „o istorie naturală”, un proiect de lectură a lumii din unghiul perpetuu al orizontului unor așteptări ideologice și literare viitoare. Efectul acestei ingenioase lecturi a lumii, destinată de scriitor și cititorului de-atunci și celui de-acum, și-acelora și mereu altora din viitor, rămâne însă neschimbat, în ciuda vremii care trece, „preconizând să readucă liniștea în minte și noblețea în inimă”. Devreme ce „istoria lui

¹⁵ Manolescu, 1990: 260.

¹⁶ Antonescu, 1995: 227-230.

¹⁷ *Ibidem*, 1995: 229.

Mihai Viteazul este o carte despre trecut scrisă pentru prezent și prin prisma prezentului”¹⁸, din perspectiva stilului „înalt” al lucrării, retorica superioară a acesteia validează și la nivelul procedeele discursive „încorporarea sacrului” în registrul – profetic – ales, căci, la Nicolae Bălcescu, „prin excelență, retorica nu este doar o artă a expresiei frumoase, ci și una a persuasiunii, așa cum întreaga sa lucrare nu e menită doar să facă cunoscut trecutul, ci să cucerească prezentul și să determine viitorul.”¹⁹

Chiar dacă nu avem a face cu o scriere dusă până la capăt de către autorul ei, subliniază Șerban Cioculescu, această lucrare capitală prin erudiție îl reprezintă integral, atât ca istoric, cât și ca scriitor. Dincolo chiar de temeuriile științifice și literare ale istoriei românilor din vremea domniei lui Mihai Viteazul, măreția evocării domnului unificator ține de „reflexul unui suflet mare de mucenic al idealului”: „*Istoria românilor sub Mihai-vodă Viteazul* e însă înainte de orice o operă ce se construiește nu pe eșafodajul unor idei, ci pe contraforții pasiunilor puternice: admirația pentru eroul cu dimensiuni de semizeu și în cadru de epopee; cultul unității naționale, căreia i-ar fi servit acest «leu»; duhul revoluționar, pe care l-ar fi purtat Mihai printre popoare (ca un Napoleon prefigurat); (...) duhul religios, incarnat de voievodul pus în centrul cruciadei.”²⁰

În concluzie, pentru Nicolae Bălcescu istoria încorporează sacrul în figura principelui Mihai Viteazul, deopotrivă ca model uman sud-est european din secolul al XVI-lea și ca figură exemplară a istoriilor sacre care identifică ființa și devenirea, durata istorică a timpului și eternitatea. Lucrarea a urmărit modul în care se proiectează asupra figurii mesianice a domnitorului Mihai Viteazul lumina mitică a creatorilor de libertate, din tripla perspectivă dată de istorismul romantic, idealismul filozofic și misticismul mesianic. Prin urmare, analiza acestei capodopere literare subliniază determinarea transcendentă a epopeii lui Mihai Viteazul, desfășurarea ei într-un spațiu sacralizat, dintr-o perspectivă mitico-eroică aplicată acțiunii semnificative, adică acelei acțiuni umane care încorporează și materializează legea divină ca principiu transcendent.

BIBLIOGRAPHY

Antonescu, Georgeta (1978). *Nicolae Bălcescu*. În: *Dicționarul scriitorilor români*. București: Editura Științifică și Enciclopedică.

Antonescu, Georgeta (1995). *Nicolae Bălcescu*. În: Zăciu, Mircea; Papahagi, Marian; Sasu, Aurel (coord.). *Dicționarul scriitorilor români*. A-C. București: Editura Fundației Culturale Române.

Bălcescu, Nicolae (1970). *Românii supt Mihai-Voievod Viteazul*, Editura Minerva, București.

Călinescu, George (1982). *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*. București: Editura Minerva.

Cioculescu, Șerban (1977). *Nicolae Bălcescu*. În: *Limba și literatura română*, Anul III (IV), Nr. 4, București: Societatea de Științe Filologice din R.S.R.

Cornea, Paul (1979). *Nicolae Bălcescu*. În: *Dicționar de literatură română*. București: Univers.

Eliade, Mircea (1978). *Aspecte ale mitului*. București: Editura Univers.

Iorga, Nicolae (1983). *Istoria literaturii române în veacul al XIX-lea*. București: Editura Minerva.

¹⁸ Antonescu, 1978: 67.

¹⁹ *Ibidem*, 1978: 69.

²⁰ Cioculescu, 1977: 7-8.

Manolescu, Nicolae (1990). *Istoria critică a literaturii române I*, București: Editura Minerva.

Manolescu, Nicolae (2008). *Istoria critică a literaturii române. 5 secole de literatură*. Pitești: Editura Paralela 45.

Petrescu, Ioana Em. (1981). *Configurații*, Cluj-Napoca: Editura Dacia.